

¹² In 1851 werden 175 godsdienstonderwijzers (m/v) geteld. Classes waar er meer dan vijf werkten, waren: Amsterdam (38), Zutphen (14), Rotterdam (12), 's-Gravenhage (11), Utrecht (11), Deventer (9), Leiden (9), Groningen (7), Mep-pel (6); *Handelingen van de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk (...)* 1852, 's-Gravenhage 1852, 223-225.

¹³ Gegevens betreffende de godsdienstige samenstelling in 1859 bij <http://www.volkstellingen.nl>. Verdere gegevens ontleend aan: U.G. Schilthuis Jz., *Vereenigingen tot weldadigheid en inrigtingen ter bevordering van volksopvoeding en algemeen welzijn, bijzonder voor den minvermogenenden stand, den 1 september 1850 te Groningen bestaande (...)*, Groningen 1850; E.J. Diest Lorgion, *Geschiedkundige beschrijving der stad Groningen II*, Groningen 1857; J. Vree, 'Petrus Hofstede de Groot. Een heet gemoed uit de tijd van de Camera Obscura', in: Paul E. Werkman, Rolf E. van der Woude (red.), *Bevlogen theologen. Geëngageerde predikanten in de negentiende en twintigste eeuw*, Hilversum 2012, 35-62, en 'De invloed van de Afscheiding op hervormd Groningen (Stad en Omme-landen) in de eerste kwarteeuw na haar ontstaan', in: G. Harinck, M. te Velde (red.), *175 jaar Afscheiding van 1834*, Barneveld 2012, 47-78.

¹⁴ Zondagsscholen waren

weg de meeste catechiseermeesters/-essen.¹² Pas na 1850 werd deze beroepsgroep – al dan niet onder de titel evangelist – steeds meer ook in kleinere steden, dorpen en streken ingezet.

Hervormd godsdienstonderwijs in achttien varianten

De burgerlijke gemeente Groningen telde anno 1859 zo'n 35.500 inwoners, die samen vrijwel alle in het Koninkrijk voorkomende gezindten vertegenwoordigden.¹³ De Nederduitsche Hervormde Gemeente vormde in de stad de meerderheid. Zij omvatte volgens de volkstelling van dat jaar rond 26.000 inwoners. Vandaar dat het niet meer dan logisch was dat zij het breedste aanbod op het gebied van godsdienstonderwijs leverde. Volgens een eigen telling van 1857 telde de gemeente toen 9910 lidmaten, 16.036 personen die als kind gedoopt waren, en ruim 300 ongedoopten. 'Godsdienstig onderwijs' voor de jeugd en ouderen werd volgens het al genoemde rapport van de Commissie van Toezigt aangeboden in de volgende 'gelegenheden': 1. drie stads- en twee armenscholen, 2. twee zondagsscholen voor de jeugd van twaalf tot en met zestien jaar en twee voor ouderen,¹⁴ 3. twee weeshuizen, 4. toevluchts-oord voor verwaarloosde meisjes, 5. doofstommeninstituut, 6. werkhuis Pelsterstraat, 7. garnizoenskazernes, 8. kweekschool voor de marine, 9. Nutskweekschool voor onderwijzers, 10. drie gasthuizen, 11. huis van burgerlijke en militaire bewaring, 12. klufthijbellezingen, 13. dorpsschool Helpman, 14. catechisaties bekostigd door een damescomité, 15. catechisaties in de negen predikantswijken oftewel 'klufth' (soms meer dan één per klufth), 16. drie gratis catechisaties bij catechiseermeester J.H. Steghgers sr aan huis, 17. door de deelnemers zelf bekostigde catechisaties bij een catechiseermeester aan huis of in eigen huis, 18. catechisaties door predikanten.

Afgezien van enkele korte vakanties werd vrijwel alle onderwijs wekelijks gegeven. Dat bij de nummers 3 (oudste kinderen), 5, 6, 7, 8 en 18 werd, ambtshalve dan wel vrijwillig, verzorgd door de negen predikanten. Voor 18 verzorgden ze samen 85 catechisaties, meestal in eigen huis. Het onderricht bij 2 en 4 werd geheel of gedeeltelijk verzorgd door particulieren, onder wie de theologische hoogleraren P. Hofstede de Groot en W. Muurling; de eerstge-noemde verzorgde ook tweemaal per week het godsdienstonderwijs bij 9. De klufthijbellezingen (12), die met name bedoeld waren om 'de geringere klasse' dichter bij de bijbel te brengen, werden onbezoldigd verzorgd door kandidaten theologie. Voor de zeven catechiseermeesters/-essen – vier mannen en drie vrouwen – res-teerden de gelegenheden genoemd onder 1 (per school vier uren g.o. voor jongere en oudere jongens, respectievelijk meisjes), 3 (jongere kinderen; in één weeshuis bezoldigd verzorgd door een